

EXPANDED 2ND EDITION

İNGİLİZCE KARŞILIKLARIYLA
**ATASÖZLERİ
VE DEYİMLER**

**PROVERBS
AND IDIOMS**
WITH THEIR
TURKISH EQUIVALENTS

GENİŞLETİLMİŞ 2. BASIM

AYDIN DAĞPINAR



Remzi Kitabevi

AYDIN DAĞPINAR 1947 yılında Ankara’da doğdu. İlk, orta, lise tahsilini (TED) Ankara Maarif Koleji’nde yaptı. Dil öğrenimini Avusturya Graz Üniversitesi’nde tamamladı ve Alman Dili Sertifikası kazandı. Ayrıca İngiltere Hull Üniversitesi’nde sosyoloji ve sosyal antropoloji alanında lisans eğitimi aldı. Kanada Victorya Üniversitesi’nden antropoloji alanında Master of Arts (yüksek lisans) bursu kazandı. Sosyal antropolog ve dilbilimci sıfatıyla Marmara Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak görev yaptı. Tekâmül nazariyesinin tartışıldığı açık oturumlara konuşmacı olarak davet edildi. Dış Politika Enstitüsü’nde müdür muavini olarak çalıştı. Resim sergileri açtı, müzayedelere katıldı. Dağpınar’ın makale, çeviri, deneme, açık mektup, öleni-anma türünde 100’e yakın yazısı, iki kitabı; ayrıca Salzburg Amerikan Semineri’rîr 201. Dönemi’ne iştirakini müteakip ABD’de yayımlanan bir kitap-bahsi vardır.

AYDIN DAGPINAR born in 1947 in Ankara. Primary, secondary, and lycée education received from Turkish Education Association (TED), Ankara College. Attended University of Graz in Austria and earned German Language Certificate. Also earned Bachelor of Arts Degree in sociology and social anthropology from University of Hull, UK. Won scholarship for Master of Arts degree in anthropology from University of Victoria, Canada. Lectured in social anthropology, linguistics, and translation at University of Marmara, İstanbul. Worked as Assistant Director at Foreign Policy Institute, in Ankara. Participated in symposiums on *theory of evolution*. Displayed his works of art in exhibitions and auction-sales. Author of nearly a hundred articles, translations, essays, obituaries, open-letters; and a book-chapter (published in USA following participation in Salzburg Seminar in American Studies, Session 201); as well as two books.

AYDIN DAĞPINAR

İngilizce Karşılıklarıyla
ATASÖZLERİ
ve
DEYİMLER

PROVERBS
and
IDIOMS
with
Their Turkish Equivalents



Remzi Kitabevi

İNGİLİZCE KARŞILIKLARIYLA
ATASÖZLERİ VE DEYİMLER / Aydın Dağpınar

© Remzi Kitabevi, 2017

Her hakkı saklıdır.
Bu yapının aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Yayına hazırlayan: Ömer Erduran

Düzeltili: Pelin Batu

Kapak tasarımı: Melike Oran

ISBN 978-975-14-2265-1

BİRİNCİ BASIM: Eylül 2017

GENİŞLETİLMİŞ İKİNCİ BASIM: Ocak 2026

Kitabın bu basımı 1000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Sertifika No: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi

4. Cad. No. 77, Bağcılar-İstanbul

Sertifika No: 44903 / Tel (212) 629 0615

İçindekiler
ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Önsöz.....	9
Sunuş	13
Atasözlerine ve Deyimlere Toplu Bakış	13
Atasözleri.....	21
Deyimler.....	32
Argo, Argo Deyim ve Terim (İstılah).....	44
Atasözlerinin ve Deyimlerin Tercüme Meselesi	46
Atasözlerinin ve Deyimlerin Alfabetik Listesi	51
Dizin	185

Contents
PROVERBS AND IDIOMS

Foreword	203
Introduction.....	207
A General Survey of Proverbs and Idioms	207
The Proverb	215
The Idiom	226
Slang, The Slang Idiom and Technical Terms	235
The Question of the Translatability of Proverbs and Idioms.....	236
Proverbs and Idioms In Alphabetical Order	241
Index.....	370
Kaynakça/Bibliography.....	387

İngilizce Karşılıklarıyla
ATASÖZLERİ
ve
DEYİMLER

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap yirmi senelik bir emeğin mahsulüdür. 1974'te ortaya küçük bir sözlük çıktı. Bunu, 1982'de yayınlanan ikinci çalışma takip etti. Bakir ve bakir olduğu kadar da ihtiyaç duyulan bir alanda eser vermenin ve söz sahibi olmanın zevki, başta Suut Kemal Yetkin, Talat Halman, İlhan Bardakçı ve Ömer Asım Aksoy gibi değerli bilim ve fikir adamları olmak üzere okuyuculardan gördüğüm takdir ve teşvikle birleşince çalışma azmim ve böyle bir kitabı genişletmenin lüzumuna olan kanaatim perçinlendi. Bu eser, böyle bir uğraşın üçüncü merhalesini teşkil etmektedir ve alışılmış bir sözlüğün kapsamını çoktan aşmıştır.

Mütercimler, yabancı dil öğrencileri ve öğretmenleri, Türkologlar ve edebiyatçılar için bir referans kaynağı teşkil ettiği kadar da ilmi bir folklor araştırması oluşturmaktadır. Dilbilim, edebiyat, folklor-bilim ve lengüistik antropoloji burada iç içedir. Avrupalılar kendi dilleri arasında bu tür kıyaslamaları öteden beri yaptıkları halde, Türkçe ile bir Avrupa dili arasında bugüne kadar böyle bir araştırma yapılmamıştı.⁽¹⁾

Eserde, her iki dilde mevcut tıpkı veya çok yakın manalı kalıplaşmış halk sözlerini yorumları ile birlikte alfabe göre sıraladım. Çoğu yerde orijinal kaynağı olduğu gibi iktibas ettim. Bu açıklamaları mümkün olduğu kadar, meşhur eserlerden aldığım örneklerle takviye ettim. Ancak kaynaklardaki noksanlıklar ve yetersizlikler karşısında umumi sosyolojik verilere dayanarak değerlendirme yoluna gittim.

Sözleri derlemede, açıklamada ve sınıflandırmada yararlandığım başlıca kaynak Ömer Asım Aksoy'un bu konudaki sözlükleridir.

Sözlerin cümle içinde nasıl kullanıldıklarını örnekleri ile göstermede ise en çok Ekrem Kadri Eyüboğlu'nun iki ciltlik abidevi eserinden faydalandım. Kitabımın SUNUŞ bölümünde belirli bir metodolojik disiplin çerçevesi içinde kendi görüşlerime ve yorumlarıma da yer verdim.

Antropologların önemle üzerinde durdukları “kültür-bağımlı” olanla “cihan-şümül” olanın telifi meselesi, SUNUŞ kısmında halli güç bir problem olarak karşıma dikildi: sözlükler, dil konusunda, “kültürel relativizm” meselesi üzerinde durmazlar ve kelimelerin “sosyo-kültürel” içerikleri hakkında açıkla-

(1) Oscar Konstandt'ın Almanca, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcada *Karşılıkları Bulunan Yüz Adet Atasözü* (1958) adlı eseri bu çalışmalardan yalnız biridir.

ma yapmazlar. Mesela “atasözü” her ne kadar *proverb*’ün Türkçe karşılığı, *proverb* de “atasözü” nün İngilizce karşılığı ise de, ileride de görüleceği gibi, ayrıntılı ve dikkatli bir araştırma bunların az çok farklı özellikler taşıdıklarını, farklı sıklıklarla kullanıldıklarını ve bu iki dilde biraz farklı yerler işgal ettiklerini derhal ortaya koyar. Bu bakımdan, iki lisanlı bir atasözleri ve deyimler kitabının SUNUŞ kısmının bir dilden diğer dile yapılacak sıradan bir çeviri ile yazılabileceği faraziyesinden yola çıkarak SUNUŞ’u İngilizce’ye çevirmek suretiyle *GENERAL INTRODUCTION*’ı yazmak veya *GENERAL INTRODUCTION*’ı Türkçe’ye çevirmek suretiyle SUNUŞ’u kaleme almak *naiv* ve *etnosantrik* olması mukadder bir eserin çürük temellerini atmak demek olurdu.

İşte, elde edebildiğim bütün bilgileri şüpheli bir gözle kontrol ederek hangi unsurların bu iki kültürde müşterek hangi unsurların da kendine özgü olduğunu gerçeğe en yakın bir şekilde ortaya koymak olabildiğince geniş bir tarama gerektirdi.

Bu kitaptaki atasözlerinin ve deyimlerin, söz konusu folklorlardaki atasözlerinin ve deyimlerin yarısını bile teşkil etmediğini söylemeye hacet olmasa gerek. Bu sözlüğün genişleme istidadında olduğu ve tabii sınırlarına belki de hiçbir zaman ulaşamayacağı da inkâr edilemez bir gerçek. Daha önce de belirttiğim gibi, buraya aldıklarım mukabil dilde de karşılığı olanlardır. Bir tek cilde sığabildikleri için de, bu iki söz grubunu ayrı ayrı ciltler halinde ele almaya lüzum görmedim. Zaten kalıplaşmış halk sözlerinin bir kısmı, bizatihi atasözü veya deyim hüviyeti taşımayıp, içinde geçtikleri çevre ve şartlara göre bir de fiil çekimine göre iki nitelikten birini kazanırlar. Kaldı ki, böyle bir çalışmanın mahiyeti de bunların iki ayrı cilt halinde ele alınmalarına fiilen imkân vermiyor: Türkçe’de deyim hüviyetinde görülen bir sözün İngilizce karşılığı bir atasözü olabildiği gibi, bunun tam tersi de varit olabiliyor. Bunların birarada ele alınmalarının bir zaruret olduğu düşüncesi ile türlerini bir tarafa bırakarak hepsini alfabetik sıraya koydum ve altlarındaki açıklamaların hemen akabinde türlerini belirttim. Hemen aşağıda da köşeli parantez içinde sözün *etimolojik* açıklamasını verdim. Bunu, sözün cümle içinde nasıl kullanıldığını gösteren en fazla üç örnek, atasözünün deyim hali veya atasözünün içine oturtulmuş deyim ve karşıt anlamlı söz takip etti. Bakmak istedikleri sözün nasıl başladığından emin olmayanlar veya biraz değişik bir şeklini bilenler için de, en belirgin kelimeyi veya kelimeleri esas alarak ve aynı sayı numarasını vererek fihrist hazırladım. Bunu yaparken, psiko-lengüistik bulgular doğrultusunda hareket ederek, isim-fiil-sıfat öncelik sırasını takip ettim.

Sözlük kısmında olduğu kadar fihristte de *homonimleri* ayrı ayrı, *polisemileri* ise birarada vermeye gayret ettim. SUNUŞ kısmındaki yorumlarda okuyucuya araştırmanın mana ve mahiyetini anlattım ve bazı teknik bilgiler sundum. Kitabın iki lisanlı oluşu ve her iki lisana da aynı derecede ağırlık verilmesi bakımından da, Türkçe’den İngilizce’ye ve İngilizce’den Türkçe’ye olmak üze-

re iki simetrik bölüme ayırdım. Birinci bölümde Türkçe'yi, ikinci bölümde de İngilizce'yi esas aldım.

Türkçe sözlerin açıklamaları haliyle birinci bölüme, İngilizce sözlerin açıklamaları da ikinci bölüme girdi. Kitabın tamamında atasözlerini ve deyimleri diğer sözlerden kolayca ayırt edilebilmeleri için bold (koyu) harflerle yazdım.

Sağlayacağı kolaylıkları düşünerek, gerek kalıplaşmış sözlerde gerek altlarındaki açıklamalarda, mümkün olduğu kadar yararlandığım kaynak kitaplarla standartlaşma yolunu tuttum. Müstakil bir yol tutturarak derleme yapmak okuyucu için daha az kullanışlı ve belki de biraz karmaşık olurdu. Mevcut kitaplar üzerinde yaptığım taramalarda özellikle Türkçe kitaplarda –kontROLSUZ ve kıyaslamasız çalışmalardan doğan birtakım çelişkilere, zaafılara rastlamamış değilim. Standartlaşmak, bu ihtimali bertaraf etmek için olduğu kadar yanlışları ve eksikleri su yüzüne çıkarmak için de lüzumludur. Elimdeki kaynaklardan aynen iktibas etmemin sebebi de zaten, herhangi bir ihtilafa meydan vermemek kaygısı olmuştur.

Türkçe ve İngilizce gibi çok geniş coğrafyalara yayılmış ve çok çeşitli lehçelere ayrılmış dillerin bütün lehçelerine şamil bir araştırma yapmaya kalkmak tabii abes olurdu. *Arkaik* ve mahalli sözleri de içine alan bir inceleme de yine konuyu lüzumundan fazla dağıtırdı. Burada, Türkiye Türkçesi ile Britanya İngilizcesini esas almış, Amerikan İngilizcesi'nden sadece son zamanlarda Britanya'da da kullanılmaya başlayan sözlere yer vermiş bulunuyorum.

Şunu da unutmamalıyız ki, bugün Türkiye Türkçesi'nin yazı dili hızla değiştiği ve bozulduğu için standart bir norm sistemi olmaktan bir hayli uzakta. Böylesine anarşik bir ortamda, üstelik doğrudan doğruya dil hakkında yazılan ilmi bir kitapta dil yanlış yapmanın vahametini göz önüne alarak bu meseleye özellikle itina ettiğimi ve Faruk Kadri Timurtaş'ın *Yeni Kelimeler Sözlüğü*'nde ve Necmettin Hacıeminoğlu'nun *Türkçe'nin Karanlık Günleri*'nde ortaya koydukları esaslara muvazi bir yol takip ettiğimi sırası gelmişken özellikle belirtmek isterim. İmla konusunda ise esas itibarı ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu'nun *İmla Kılavuzu*'nu esas almış bulunuyorum.

Bu vesile ile, değerli yardımlarından ve tavsiyelerinden dolayı başta Pelin Batu Hanımefendi olmak üzere titiz ve sabırlı çalışmaları için Öner Ciravoğlu Beyefendi'ye ve ekibindeki Remzi Kitabevi görevlilerine teşekkürlerimi ve takdirlerimi arz etmek isterim.

M. Murat Aygen beyefendiye de, el yazması müsveddeleri bilgisayara titizlikle geçirdikleri için minnettarım.

Aydın Dağpınar

SUNUŞ

ATASÖZLERİNE VE DEYİMLERE TOPLU BAKIŞ

Bu kitabın asıl konusu tıpkı, benzer ve farklı Türkçe ve İngilizce atasözlerinin ve deyimlerin karşılaştırılması ve bu iki farklı kültürde nasıl az çok farklı bir şekilde tarif ve tasnif edildiklerinin gösterilmesi olmakla birlikte, incelemenin mahiyeti, sosyo-kültürel özelliklerine geçmeden önce, kaynak kültürlerinden tecrid edilerek bütün dünya kültürleri için geçerli olabilecek şekilde tariflerinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan, SUNUŞ bölümü iç içe bu üç meseleyi de ele alan bir “deneme” olarak düşünülebilir. Sağlam temellere dayanan bir karşılaştırma yapılabilmesi de ancak bu iki söz grubunun mahiyetleri üzerinde ayrı ayrı mutabık kalınması ile mümkündür.

Varsayımımız, coğrafi şartlar ile mahalli gelenek ve göreneklerin doğurduğu farklılıklar bir yana, insanoğlunun havsalasından çıkan fikir içeriğinin aşağı yukarı aynı olacağı merkezindedir. Çünkü birtakım genel ahlak kuralları, beşerî zaafılar ve sapmalar, bilgelikler, tabiat olayları, fizyolojik olaylar, jestler ve mimikler insanlığın bir bölümü için değil tamamı için geçerlidir. Bütün bunları ifade eden sözler her dilde mevcut mudur? Belki değildir ama meydana getirilememeleri veya çeviri yolu ile dışarıdan ithal edilememeleri için de hiçbir sebep yoktur.

İşte bu yüzden herhangi iki dil arasındaki pek çok kalıplaşmış halk sözü, kullandıkları mecazlar ve/veya cümle teşkili bakımından olmasa bile anlam bakımından birbirine benzemek zorundadır. Ne var ki, hem anlam hem de cümle teşkili ve/veya mecazlar bakımından birbirinin tıpkısı olan bu tür sözlerin bir kısmının *yayılım (difüzyon)*, yani kültür alışverişi sonucu meydana geldiğini söyleyebiliriz. Yayılım da, ya doğrudan doğruya sözlerin karşı dile çevirilmesi – ve pek ender durumlarda da çevirilmeden nakledilmesi – ya da sözlerin doğmasına bazen zemin oluşturan itikat ve âdetlerin kopya edilmesi şeklinde oluyor. Mesela, kökleri ta Ezop fablalarına veya Tevrat’a kadar uzanan birtakım Türk ve İngiliz sözleri ile son zamanlarda Türkçe’ye Amerikan İngilizcesi’nden çeviri yolu ile giren deyimler birinci gruba dâhildir. İkinci gruba giren örnekleri ileride göreceğiz.

ARMUT AĞACININ/DALININ DİBİNE DÜŞER (*LIKE FATHER LIKE SON*) // HALEP YOLUNDA DEVE İZİ ARAMAK (*TO (LOOK FOR)/SEEK A*

NEEDLE IN A BOTTLE/HAYSTACK/MEADOW (BUNDLE/TRUSS OF HAY) gibi sözler aynı anlamı taşımakla birlikte değişik kelimelerle kurulmuşlardır.

KEDİ BULUNMADIK YERDE FARELER CİRİT ATAR (WHEN THE CAT'S AWAY, THE MICE WILL PLAY // WENN DIE KATZE FORT IST, TANZEN DIE MAUSE) // BAHŞIŞ/BELEŞ ATIN DIŞİNE/DİZGİNİNE/YAŞINA /YULARINA BAKILMAZ (DON'T/NEVER LOOK A GIFT HORSE IN THE MOUTH // EINEM GESCHENKTEN GAUL NICHT INS MAUL SEHEN) // SÖZ GÜMÜŞSE SÜKÛT ALTINDIR (SPEECH IS SILVER, SILENCE IS GOLDEN // SPRECHEN IST SILBERN, SCHWEIGEN IST GOLDEN) // VAKİT NAKİTTİR (TIME IS MONEY // DIE ZEIT IST GELD) hem kelimesi kelimesine birbirini tutan hem de aynı anlamı taşıyan sözlerdendir ki bunların yayılım yolu ile kop-ya edilmiş olmaları akla en yakın ihtimaldir.

Bir de, şeklen aynı olmakla birlikte, ayrı anlamlar taşıyan sözler vardır ki bunlar pedagojik bakımdan öğrenilmesi en zor olanlardır: KÖŞEYİ DÖNMEK (TO TURN THE CORNER)⁽²⁾ // DUDAĞINI ISIRMAK (TO BITE ONE'S LIP),⁽³⁾ ELİNİN ALTINDA (UNDER THE HAND OF)⁽⁴⁾ // BAŞA GELMEK (TO COME TO A HEAD)⁽⁵⁾ Bunlar aynı dilde görüldükleri takdirde *homonimi* adını alırlar: HAVA ALMAK (HAVA ALMAK)⁽⁶⁾ // BAL GİBİ (BAL GİBİ)⁽⁷⁾ // EL KALDIRMAK (EL KALDIRMAK)⁽⁸⁾ // BOŞ ÇUVAL AYAKTA/DİK DURMAZ (BOŞ ÇUVAL AYAKTA/DİK DURMAZ)⁽⁹⁾ // BAŞ VERMEK (BAŞ VERMEK).⁽¹⁰⁾ ASLAN PAYI (THE LION'S SHARE)

(2) İngilizce'de tehlikeli durumu atlatmak anlamına gelen *TO TURN THE CORNER* sözü, Türkçe girince anlam değişmesine uğramıştır. Bilindiği gibi, KÖŞEYİ DÖNMEK Türkçe'de büyük servet yapmak, geçim sıkıntısını atlatmak anlamında kullanılıyor.

(3) Türkçe'de, ayıp veya tehlikeli duruma şaşmak anlamına kullanılan DUDAĞINI ISIRMAK sözüne karşılık, İngilizce'de *TO BITE ONE'S LIP* sözü vardır ki, bu kızgınlığa, hırslı hakim olamamak anlamına gelir. Burada tesadüfî bir benzerlik söz konusudur.

(4) ELİNİN ALTINDA, Türkçe'de istediği ve muhtaç olduğu her an ona ulaşabilecek mesafede anlamına geldiği halde, İngilizce'deki *UNDER THE HAND OF*, imzası ve mührü altında demektir.

(5) BAŞA GELMEK, bilindiği gibi, kötü bir duruma uğramak demektir. Hâlbuki İngilizce'deki *TO COME TO A HEAD*, çıbanın baş vermesi anlamına geliyor.

(6) HAVA ALMAK, açık bir alana çıkıp ciğerlerine temiz hava çekerek dinlenmek anlamına geldiği gibi, eline bir şey geçmemek anlamına da gelmektedir. İkinci anlamı ile argodur.

(7) BAL GİBİ, çok tatlı anlamına da gelir, pekâlâ adamaklı, gereği gibi, çok iyi anlamına da.

(8) EL KALDIRMAK, bir anlamı ile bir kimseye eli ile vurma girişiminde bulunmak; bir başka anlamı ile de oy vermek veya söz istediğini belirtmek için elini havaya kaldırmak demektir.

(9) BOŞ ÇUVAL AYAKTA/DİK DURMAZ, bir anlamı ile AÇ AYI OYNAMAZ; bir başka anlamı ile bilgisiz ve yeteneksiz kişi kendisine verilen görevde tutunamaz; yine bir başka anlamı ile de gerçeklere dayanmayan ve ihtiyaçlara cevap vermeyen bir plan yürütülemez demektir.

(10) BAŞ VERMEK, bir anlamı ile ülküsünü gerçekleştirmeye çalıştığı için öldürülmek; bir

// ALTIN YUMURTLAYAN TAVUK (*THE GOOSE THAT LAID/LAYS THE GOLDEN EGGS*) // KUZU POSTUNA BÜRÜNMEK (*A WOLF IN SHEEP'S CLOTHING*) ve TİLKİ UZANAMADIĞI ÜZÜME KORUK DER (*THE GRAPES ARE SOUR*) gibi sözlerin ise hem Türk folkloruna hem de İngiliz folkloruna – ve kim bilir daha kaç toplumun folkloruna – doğrudan veya dolaylı olarak *La Fontaine* fabllarından Ezop fabllarından, (yani Antik kültürden) ve dolayısı ile eski Mısır'dan geçmiş olduğu muhakkaktır.

GÖZE GÖZ, DİŞE DİŞ (*AN EYE FOR AN EYE, A TOOTH FOR A TOOTH*)
// NE EKERSEN ONU BİÇERSİN (*AS YOU SOW, SO SHALL YOU REAP*)
// MURAD İNSANDAN, TAKDİR ALLAH'TAN (*MAN PROPOSES, GOD DISPOSES*) // RÜZGÂR EKEN FIRTINA/KASIRGA BİÇER (*SOW THE WIND AND REAP THE WHIRLWIND*) // BABA/DEDE (EKŞİ ELMA)/ERİK/KORUK YER OĞLUNUN/TORUNUNUN DİŞİ KAMAŞIR (*THE FATHER'S HAVE EATEN SOUR GRAPES AND THE CHILDREN'S TEETH ARE SET ON EDGE*)
// BALIK/ET KOKARSA TUZLANIR, YA TUZ KOKARSA NE YAPILIR? (*IF THE SALT HAVE LOST ITS SAVOUR, WHEREWITH SHALL IT BE SALTED?*) gibi sözlerin seçeresi de ta Tevrat'a kadar çıkmaktadır.

Öte yandan, BEYİN YIKAMAK (*TO BRAINWASH*) // REKOR KIRMAK (*TO BEAT/BREAK A/THE RECORD*) // JET SOSYETE (*THE JET SET*) // PARK ETMEK (*to park*) // LİNÇ ETMEK (*to lynch*) gibi kalıplaşmış sözler de Türk folkloruna son zamanlarda İngilizceden – daha ziyade Amerikan İngilizcesinden – çeviri yolu ile geçenlerdendir. Umumiyet itibariyle kabul gören bir teoriye göre, kalıplaşmış halk sözlerinin yabancı dillere yayılmasında rol oynayan başlıca faktör, *bilinguellerin*, yani iki lisanı ana dilleri gibi bilenlerin çokça bulunmalarıdır. Bunlar, diğer *bilinguellerin* rahatça anlayacaklarını bildikleri için X dilindeki bir kalıplaşmış sözü Y diline kelimesi kelimesine çevirerek söylerler ve yazarlar. Bu çeviriler tekrarlana tekrarlana *bilingue* olmayanların söz hazinesine de sirayet ederler ve öylece yerleşip kalırlar.⁽¹¹⁾

Başka dillerden alınan kalıplaşmış halk sözleri ekseriya kaynak dile çevirilerek alınırlar. Fakat nadiren de olsa, çevrilmeden oldukları gibi alındıklarını görüyoruz: BAD-ÜL HARAB-ÜL BASRA // HAKK-I SÜKÛT // HAYAL-İ HAM

başka anlamı ile de buğday, arpa, çavdar gibi bitkiler büyüyüp başakları belirmek; yine bir başka anlamı ile de çiban olgunlaşarak patlamaya hazır hale gelmek demektir.

- (11) Türkçe'ye son zamanlarda İngilizce'den bir takım kalıplaşmış halk sözlerinin olduğu gibi çevirilerek girmesinde, İngilizce bilen Türkler'in hızla çoğalmasının rol oynamış olması kuvvetle muhtemeldir. (Frederique Diat, "Olzhas Süleymanov", Vol. 3, No 1, 1984, *Central Asian Survey*, ss. 106-107). Zorlanan mütercimim mekanik çeviriye başvurması suretiyle, okuyucuların anlayacaklarını düşünerek yaptığı çevirilerin bu olayda ancak bir noktaya kadar etkili olduğu kanaatini taşımaktayız. (Bkz.: ATASÖZLERİNİN VE DEYİMLERİN ÇEVİRİŞİ MESELESİ).

gibi. Son iki sözün Türkçeleştirilmiş şekilleri de kullanılmaktadır: SUS PAYI // HAM HAYAL.

Yayılmın alternatifi olan birbirlerinden habersiz olarak buluş (yani *polygenesis*), sadece ayrı diller konuşan kavimler arasında değil, aynı dili konuşan bir toplumun değişik kesimleri arasında da vaki olabiliyor.⁽¹²⁾ Bu bakımdan, her atasözümüzün veya deyimimizin bir tek köyde veya aşirette ortaya çıkıp oradan bütün Türk toplumuna yayıldığı iddia edilemez; aynı söz, birden fazla yerde müstakilen ortaya çıkmış da olabilir.

Yekdiğerinin mefhum-u muhalifi olan sözleri de bu meyanda mütalaa etmemiz yanlış olmaz:

- 1- SANA VEREYİM BİR ÖĞÜT, KENDİ UNUNU KENDİN ÖĞÜT // EL ELİYLE YILAN TUT, YARISINI YALAN TUT
- 2- SUYUN YAVAŞ AKARINDAN İNSANIN YERE BAKARINDAN KORK/SAKIN // ÜRÜYEN KÖPEK ISIRMAZ
- 3- BOŞ FIÇI (ÇOK) LANGIRDAR // AĞIR OL BATMAN DÖVESİN/GELESİN

İnsan vücudundaki fizyolojik değişikliklere, mimiklere, jestlere kinaye ile yapılmış öyle sözler vardır ki bunların (kültür-bağımlı olmayanlarının) aralarındaki tıpkılıkları ve benzerlikleri *yayılm*la değil, insanoğlunun yaratılışındaki cihan-şümullükle açıklamak daha doğru olur: DUDAK BÜKMEK (TO CURL ONE'S LIP // DIE LIPPEN AUFWERFEN/SHÜRZEN) // DUDAK SARKITMAK (TO HANG THE LIP // DIE LIPPEN HAENGEN LASSEN) // ENSESİNİ KAŞIMAK (TO SCRATCH ONE'S HEAD) // KARNİNİN ŞİŞİNİ İNDİRMEK (TO VENT ONE'S SPLEEN) // (KEEP YOUR HAIR ON YOUR HEAD) bu tür sözlerden birkaçıdır.

Mahalli kültüre has, millî gelenek ve görenekleri yansıtan sözler azınlıktadır ve birinci derecede *halkbilim* ile *lengüistik antropolojinin*⁽¹³⁾ konularına girerler. Zaten böyleleri ile diğerleri arasında kesin bir sınır da çizilemez.

Bunların tam anlamı ile mahalli kültürü, millî gelenek ve görenekleri ifade edip etmediklerine gelince... Bu, cevap verilmesi oldukça zor bir sorudur. Bu tür bir sözün aynısının dünyanın bir başka yerinde de kullanılagelmediğinden nasıl emin olunabilir? Bir batıl itikadı veya âdeti yansıtan bir Türk sözünün ve bu sözün ifade ettiği itikadın veya âdetin aynısı Samoa adasında da varsa, bu ne derece "Türk millî kültürüne has" bir söz hüviyeti taşır? Bununla bir-

(12) Bu tür tesadüflerin en güzel örneğini *tevarüt* teşkil eder. (*Tevârüt*, iki şairin birbirlerinden habersiz olarak aynı beyit veya mısrai söylemeleri demektir.)

(13) İlave bilgi için Bkz.: Aydın Dağpınar *Antropoloji – Diğer Adı ile İnsanbilim*, Cilt XIII, sayı 4 (Şubat 1980), *Bilim ve Teknik* dergisi. ss. 28-30.

likte, ONBEŞİNDEKİ KIZ YA ERDE GEREK YA YERDE // BEŞİK KERTMESİ NİŞANLI // KIRKI ÇIKMAK // YAĞMA HASAN'IN BÖREĞİ // TUZ EKMEK HAKKI (TO EAT A MAN'S SALT) // LADES TUTUŞMAK (MERRY – THOUGHT) // ŞEYTAN KULAĞINA KURŞUN (TOUCH WOOD) // TO BURN/HANG [SB] IN EFFIGY gibi kültür-bağımlı sözleri bu başlık altında toplayabiliriz.

LADES TUTUŞMAK (MERRY – THOUGHT) // TUZ EKMEK HAKKI (TO EAT A MAN'S SALT) gibi sözler ve “tahtaya vurma” (TOUCH WOOD) batıl itikadı ne yalnız Türk, ne de yalnız Anglo-Sakson kültürüne hastır. Bunlardan ilki ve beraberindeki folklorik gelenek İngiliz kültüründe ve dilinde de görülürken, ikincisi hem bir İngiliz deyimine tekabül etmekte, hem de Araplar'ın ve Slavlar'ın da müştereken inandıkları eski bir geleneği ve inancı yansıtmaktadır.

Üçüncü folklorik unsurun tıpkısı İngiliz folklorunda da bulunmaktadır ve dile yansıtarak deyimleşmiştir.

Ayrı folklor bölgeleri⁽¹⁴⁾ arasındaki benzerliklerin –özellikle içinde bulunduğumuz zamandan geriye doğru gittikçe– birer tesadüf sonucu ortaya çıkmış olmaları ihtimali artar. İçinde yaşadığımız zamana yaklaştıkça da, yabancı dil bilenlerin çoğalması, artan teknik imkânlar ve yoğunlaşan haberleşme ve ulaşım dolayısı ile yayılımın payının arttığı da bir gerçektir. Son zamanlarda yayılım Batı'dan, özellikle ABD'den dünyanın diğer bölgelerine doğru gerçekleştiği için, Amerikan sözlerinin ve diğer ifade şekillerinin diğer dünya dillerine de girmesi kaçınılmazdır.

Kalıplaşmış halk sözlerinin kökenleri meselesi de diğer sözlerinki gibi, *etimolojinin* inceleme alanına girer. Etimoloji de, *halk etimolojisi* ve *ilmi etimoloji* diye ikiye ayrılır. Birtakım kalıplaşmış sözlerin nasıl ortaya çıktıklarını anlatan Nasreddin Hoca fıkraları halk etimolojisine örnek teşkil ederler: PARAYIVEREN DÜDÜĞÜ ÇALAR // AKILSIZ DOSTTAN AKILLI DÜŞMAN HAYIRLIDIR // SEN YA DAYAK YEMEMİŞSİN, YA SAYI SAYMAYI BİLMİYORSUN // BUYRUN CENAZE NAMAZINA gibi sözleri birer fıkraya dayandırmak isterler. Bu fıkra ve hikâyelerin mecazi olabileceklerini düşünersek (ki herhalde pek çoğu böyledir), bu gibi durumlarda fıkraya veya hikâyeye göre söz değil de, söze göre fıkra veya hikâye uydurulduğu anlamı çıkar. Çoğu zaman, aynı söz için birden fazla hikâye veya fıkra ile karşılaşmamız da zaten bunların sonradan uydurulmuş olmaları ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

DUDAK BÜKMEK // ENSESİNİ KAŞIMAK // DUDAK SARKITMAK // KULAĞINI ÇEKMEK gibi nasıl ortaya çıktıklarını açıkladığımız sözlerin *eti-*

(14) Halkbilimciler, yeryüzünü başlıca üç folklor bölgesine ayırırlar: (1) Afrika, Avrupa, Asya; (2) Kuzey Amerika, Güney Amerika; ve (3) Pasifik (Charles Winick, *Dictionary of Anthropology* [USA: Littlefield, Adams and Co., 1975]).

molojisi ise ilmî etimoloji örnekleridir. KAZAN KALDIRMAK⁽¹⁵⁾ // DİRDİNİ MARKO PAŞA'YA ANLAT⁽¹⁶⁾ gibi sözler de aynı gruba girerler.

Her iki tür etimoloji örneklerine de bu kitapta köşeli parantez içerisinde yer vermeye çalışılmıştır.

Atasözlerini ve deyimleri ve bunlarda kullanılan mecazları uyduranlar şüphesiz ki yaratıcı zekâya sahip bir azınlıktır. İnsanların büyük çoğunluğunun yaratıcı zekâdan yoksun, taklitçi ve kopyacı olduğundandır ki bunlar öylece kabul edilip, kalıplaşıp kalabilmişlerdir.

Aynı dilde veya ayrı diller arasında nasıl eş anlamlı sözler varsa, yine aynı dilde ve aynı iki dil arasında zıt anlamlı sözler de mevcuttur. Bunun sebeplerini ileriki bahislerde göreceğiz.

Atasözleri ve deyimler bütün dillerde ekseriyet itibarı ile teklifsiz konuşma dilinin malıdır. Bu sözler arasında edebî incelik gösteren veya resmî lisan özelliği taşıyanlar azdır.

Dilbilimcilerin, lisanı, (1) *resmî ve edebî dil*; (2) *teklifsiz konuşma dili*; ve (3) *argo* gibi birtakım tabakalara ayırdıklarını düşünürsek, kalıplaşmış halk sözlerinin daha çok orta ve alt tabakalara girdiklerini görürüz. Bu tabakaları veya “stilleri” tayin eden faktörler konuşan kişilerin mensup oldukları sosyal sınıf ve muhaverenin ne maksatla, nerede ve kiminle yapıldığıdır. CAVLAĞI/ZARTAYI ÇEKMEK (*TO TURN UP ONE'S TOES*) sözü tabaka bakımından argodur. Fakat birden fazla kelimeden oluştuğu için de deyimdir; dolayısı ile *argo deyim*dir. BOŞ ÇUVAL AYAKTA/DİK DURMAZ (*AN EMPTY BAG CAN'T STAND UPRIGHT*) sözü ise tabaka bakımından *teklifsiz konuşma dili*, şekil bakımından atasözüdür.

Edebi incelik gösteren kalıplaşmış halk sözleri bahsine ATASÖZLERİ kısmında tekrar gelinecektir.

Resmî ve edebî dile ve *teklifsiz konuşma diline* giren sözler için kitabın Türkçe'den İngilizce'ye olan yarımında, yine parantez içinde, sadece (*Deyim*), veya (*Atasözü*), veya (*Atasözümsü deyim*), veya duruma göre deyim duruma göre atasözü olabileceği anlamına (*Atasözü/deyim*) demekle yetinilmiştir. Deyim olup olmadıkları su götüreren sözler ise tasrih edilmemiştir.

(15) *Kazan kaldırma* diye, yeniçerilerin bazı sebep ve bahanelerle gerçekleştirdikleri ayaklanmalara denirdi. (Buradaki kinaye yeniçerilerin, içinde “kul aşısı” kaynatıkları büyük yemek kazanlarını halklarından uzun sırlara geçirerek beraberlerinde toplu halde ayaklanmayı gerçekleştirecekleri yere götürmeleri eyleminidir.) Kazan kaldırma, zamanla anlam genişlemesi kazanmış, yöneticiye karşı topluca ayaklanmak, isyan etmek anlamına kullanılmaya başlanmıştır.

(16) Marko Paşa (? - 1888), herkesin derdiyle ilgilenen (kimilerine göre de ilgilenir görünüşlü olumlu bir iş yapmayan) bir Osmanlı hekimidir. İstanbul Tıbbiye-i Şahanesi nazırlığı ve Ayan azalığı yapmıştır. (Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, II. *Deyimler Sözlüğü* (Ankara: TDK, 1978), s. 595).

1700'ü aşkın Türkçe ve İngilizce
"kalıplaşmış halk sözü"nü, farklı sosyal
tarihleriyle birlikte ele alan bu disiplinler
ve kültürler arası çalışma, her iki dildeki
deyim ve atasözlerini ilk kez
antropolojik bakış açısıyla inceliyor.

A cross-cultural and inter-disciplinary
study of over 1700 English and Turkish
"fixed popular sayings" with their
respective social histories, this book
investigates for the first time, proverbs and
idioms in both languages in the
anthropological perspective.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-2265-1



9 789751 422651

KDV'den muaf